

УДК 811.161.2'371'366.58

ДІСЛОВО ЯК ВИРАЗНИК ПРОСТОРОВОЇ СЕМАНТИКИ

Ольга Бачишина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001, Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 71*

У статті проаналізовано властивість дієслова передавати просторові відношення. Визначено основні типи дієслів із просторовою семантикою, розроблено класифікацію відповідних мовних елементів. Аналіз здійснено на матеріалі української химерної прози.

Ключові слова: дієслово, дієслівна семантика, локативна семантика, простір, статичність, динамічність.

Простір та час – основні форми (властивості, характеристики) матеріального світу, матеріального суцього. Саме вони відмежовують матеріальні речі від ідеального буття (буття Бога, чисел, цінностей) [12, с. 276]. Усе життя людини пов'язане з цими поняттями. Відповідно, у мові вони отримали чисельне відображення.

Багато досліджень в українському мовознавстві присвячено відображенню просторових відношень у мові: у когнітивній лінгвістиці (М. Ющенко, Г. Павленко), лексичній семантиці (В. Костенюк, Л. Поліщак, Н. Степаненко, С. Фоміна, В. Головіна) та синтаксичній семантиці (І. Вихованець, В. Ожоган, В. Войцехівська).

Простір – поняття філософське, проте єдиного розуміння цієї категорії немає, адже вона поєднує об'єктивні властивості речей природи і суб'єктивні форми мислення, визначені культурою [12, с. 278]. Проте найпоширенішим є, все ж таки, натуралістичне розуміння простору, де простір – це форма існування матерії, її атрибут (поряд з рухом і часом); філософська категорія, що характеризує співіснування об'єктів, їх взаємодію, протяжність та структурність матеріальних систем [16, с. 545].

Поняття «простір» охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцих. Протяжність є продовженням одного і того самого суцього. Кожне тіло має три виміри протяжності – довжина, ширина і висота. Вони визначають величину, розмір предмета. Місце – це просторова визначеність предмета щодо інших предметів. У цьому аспекті простір постає як середовище, утворене відношенням речей. Задавши розмір тіла і вказавши його місце в середовищі, визначають його просторові характеристики [12, с. 276]. Рух – це процес переміщення, зміна положення тіла відносно інших тіл у просторі [5, с. 257]. Місцезнаходження тіла під час руху можна визначити, вказавши його розташування відносно іншого тіла [15, с. 257]. Тобто рух є поняттям відносним, і його характеристики залежать від вибору точки відліку.

«Рух є внутрішньою необхідністю існування матерії. З огляду на це, говорять про існування двох типів руху матерії: перший з них пов'язаний з процесом збереження якостей предмета, другий – зі зміною якісного його стану» [1, с. 192]. Опираючись на це твердження, можемо сказати, що рух (зміна положення тіла у просторі) є також однією з характеристик просторових відношень. Тіло, відповідно, може рухатися або перебувати у

стані спокою. У цій статті ми розглянемо властивості дієслова виражати просторові відношення.

Питання відображення категорії простору в мові багатоаспектне, адже залежить від вибору підходу та методології аналізу. Для описування засобів вираження просторових відношень в окремій мові потрібно виділити типи концептуалізації, визнаючи загальний універсальний характер категорії простору [3].

У цій статті під час аналізу мовного матеріалу ми звертаємося до такого визначення поняття лінгвістичного простору: «Лінгвістичний аспект простору може бути представлений як сукупність способів мовного вираження сутності філософського і фізичного аспектів» [2, с. 28].

Метою статті є аналіз властивостей дієслова виражати просторові відношення. Дослідження здійснено на матеріалі творів української химерної прози, а саме: В. Шевчука «Дім на горі», В. Земляка «Лебедина зграя», В. Дрозда «Ірій». Такий аналіз дасть змогу доповнити теоретичні надбання новими висновками. Крім того, відповідний матеріал ще не використовували для досліджень такого типу.

Отже, поняття руху входить у семантичне поле поняття простору. Основним засобом вираження статичності чи динаміки є дієслово. «Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також суб'єкта або об'єкта дії» [13, с. 21].

За І. Вихованцем [6, с. 130], в українській мові функціонують три розряди просторових дієслів: власне локативні (*бути, перебувати, опинитися, розташовуватися*), процесу (*сидіти, стояти, лежати, хилитися, падати*) та акціональні (*везти, відвезти, повезти*).

Л. Васильєв [4, с. 36] називає локативні дієслова буттєво-просторовими. Насамперед це стосується дієслів типу *бути, існувати, розташовуватися, жити, панувати*: *Місце для гойдалки обрано чудове, над самим урвищем, між двома старовинними в'язами, які панують над Вавилоном віддавна* [9, с. 20]; ... *Все це існувало в той день поза ним* [14, с. 174]; ... *Старий парк, у якому жило гамірке гайвороння* ... [9, с. 141]. «Основною семантичною особливістю дієслів, здатних сполучатися з локативом, є ознака екзистенційності: у широкому значенні вони виражають спосіб існування, властивості різних суб'єктів» [10, с. 131].

На нашу думку, основною диференційною ознакою просторових властивостей дієслова є статичність / динамічність. Отже, локативні дієслова потрібно поділяти на дві великі групи: 1) дієслова, що передають статичні відношення; 2) дієслова, що передають динамічні відношення, тобто рух.

З попередньої класифікації видно, що власне локативні дієслова передають статистику, а акціональні – динаміку, тобто переміщення, зміну положення тіла у просторі. До групи дієслів процесу входять дієслова як зі статичною (*сидіти, стояти, лежати*), так і динамічною (*хилитися, падати*) семантикою.

Під час аналізу дієслів із просторовою семантикою потрібно враховувати не лише власну семантику дієслів, але й те, чи можуть вони керувати локативними синтаксемами, які у вираженні просторових відношень доповнюють семантику дієслова. «Адвербіальні лексеми кваліфікують як такі, що входять до структури речення здебільшого на засадах факультативної залежності й, отже, не заповнюють обов'язкових (облігаторних) синтаксичних позицій, не виступають конструктивними в структурних схемах, хоча в граматичному ладі української мови трапляються предикати, семантична природа яких вимагає поширення обставинними аргументами, що виражають локативні

відношення” [11, с. 84]. В. Ожоган [11, с. 84] говорить також про те, що просторові аргументи посідають обов’язкову синтаксичну позицію в тих випадках, коли вона передбачена дієсловом-предикатом, вираженим інформативно недостатньою лексичною одиницею (часто дериваційна структура програмує прийменник, просторову семантику яких підтримує відповідне значення залежних субстантивів). Тобто загалом просторову семантику передає такий комбінований засіб: дієслово + локативна синтаксема: ... *Дядько Денис [...] **стояв біля «опеля»*** [8, с. 125]; ... *Третій, цап, **стояв на подвір’ї** і розглядав свіжий малюнок на місяці* [9, с. 25]; *Старий склав стільця і **пшов додому*** [14, с. 145]; ... *А вона й собі [...] **подріботіла по стежці у вишняки*** [8, с. 10]. Локативна синтаксема може бути виражена як прислівником: ... ***Нікуди звідси** він уже **не відійде*** [14, с. 45]; ***Внизу** [...] **дежала** річка* [14, с. 20]; так і відмінковою чи прийменниково-відмінковою формою: *Ті два небораки [цап та Фабіян] повагом **пцелися** собі **подем**...* [9, с. 137]; ... ***Мчали** ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії **до** рідного **Пакуля*** [8, с. 128]. Отже, статика та динаміка у просторі виражена такими конструкціями: дієслово + прислівник або дієслово + іменник (з прийменником чи без).

Основне семантичне навантаження падає на дієслово, і саме воно є основним категорійним засобом вираження статичності та динаміки, а вже залежний локативний конкретизатор (прислівник чи прийменниково-відмінкова форма) вказує на певне місце чи напрямок дії. І. Вихованець вказував на єдність цих двох елементів у вираженні просторових відношень на прикладі власне локативних предикатів: «Власне локативні предикати членуються на дві частини: 1) автономну з формально-синтаксичного погляду кореневу частину, але неосновну з семантичного боку. Це елементи типу бути, перебувати, знаходитися, опинитися; 2) неавтономну з формально-синтаксичного погляду аналітичну морфемну частину, що, проте, є найважливішою з семантико-синтаксичного боку. Саме локативна аналітична морфема розмежовує лексичні угруповання аналітичних локативних дієслів. Її можна назвати аналітичним дієслівним постфіксом, необхідним для оформлення лексичних різновидів предикатної локативності морфемою» [6, с. 104].

Локативна синтаксема може бути зумовлена валентністю предиката: *Вавилон [...] **стоїть** [...] **над річкою Чебрецем** ...* [9, с. 15]; ... ***Побіг до хати** ...* [8, с. 9]; чи мати детермінантний характер: ... ***Накопати торфу в болоті*** [8, с. 6]; ... ***На високому ж сходолі відшукати джерело нелегко*** [9, с. 22]. Звичайно, валентні місця не обов’язково повинні бути заповнені: ***Приїхав** я по твого паливоду, Параско* [8, с. 10]; ... *[Дідусь] **сидів із заплющеними очима** ...* [14, с. 16]; *Ми **мчали** напередони, мов хлопчачки ...* [8, с. 121].

Обов’язковими поширювачами локативних конструкцій є ті три типи локативних дієслів, про які говорив І. Вихованець, проте, крім них, виражати просторові відношення можуть також інші групи дієслів. У такому разі локативна синтаксема має детермінантний характер. «Детермінований елемент реалізує свої сполучувальні потенції й разом з обставинно-локативним членом виступає важливим компонентом структурно-семантичного завершення конструкції» [11, с. 84]. Із цього приводу слушно зауважив І. Вихованець [7, с. 24]: «Оскільки локативна семантика відмінків нерідко зумовлена валентністю дієслова-предиката, а в більшості випадків – не зумовлена валентністю предиката, то вона становить перехідний тип семантики між власне відмінковими і прислівниковими значеннями. Тому одну частину просторової семантики відмінків варто розглядати у сфері відмінкового функціонування, а іншу – у сфері позаіменниковій». Отже, виділяємо локативність, передбачувану валентністю, та локативність, валентно не передбачувану, або детермінантну.

Передбачувану локативну валентність мають три типи локативних дієслів, які

визначив І. Вихованець. Виділення саме таких груп дієслів впливає з їхньої назви – локативні, тобто дієслова, які передають розміщення чогось у якомусь місці. Окрім статичної локації, є ще локація динамічна, тобто рух. Тому вважаємо, що до цих трьох груп потрібно додати ще й дієслова руху, які є основним засобом вираження динаміки. На позначення цих типів дієслів пропонуємо вживати термін локативні або просторові дієслова. Доцільним вважаємо також перший варіант, оскільки локація, тобто розміщення, – це співвідношення предметів у просторі. Оскільки рух є поняттям відносним, адже визначають його відносно точки відліку, то його також зараховуємо до семантичної категорії «розміщення предметів у просторі». Окрім того, І. Вихованець пише, що «три підкласи локативних предикатів (власне-локативний, процесуально-локативний і акціонально-локативний) вказують на поступове збільшення валентної рамки дієслова в напрямку від власне-локативності до дії-локативності. Відповідно до зростання ознак дії посилюється локативна ознака динамічності, що виникає під впливом семантики процесу або дії. Диференційною ознакою вихідної локативності (власне-локативності) слід вважати статичність, яка при взаємодії з дієсловами процесу або дії модифікується, сягаючи своєї протилежності – динамічності» [6, с. 109]. Тому вважаємо обґрунтованим зарахування дієслів руху до класу дієслів із просторовою семантикою, у якій вони є вихідними (основними) виразниками руху.

Як відомо, залежна від дієслова-предиката локативна синтаксема репрезентована трьома семантичними варіантами: зі значенням статичної локації, з динамічним значенням напрямку руху і з динамічним значенням шляху руху [6, с. 263].

Отже, виділяємо чотири групи дієслів із просторовою семантикою. Охарактеризуємо кожну з них:

1. **Власне локативні дієслова.** В аналізованих творах функціонують такі лексеми цієї групи: *бувати, бути, втратити, залишатися, здбуватися, стати* та ін.: *У шкільнім коридорі було порожньо ...* [8, с. 10]; *... У крайньому її кінці, де були двері з великим навісним замком, цоколь пропадав ...* [14, с. 8]; *Сцена є і в Пакулі* [8, с. 11]; *Знає, є наші вдома ...* [9, с. 148]; *Сусіди [...] здобувалися у місті з Дорою* [8, с. 6]; *...В котрій [діжжі] із покоління в покоління залишалось на дні розчину...* [9, с. 147].

Валентно обумовлена локативна синтаксема при таких дієсловах відповідає на питання *де?*, тобто має значення місця дії і теж передає статичну локацію: *...Я був давно у місті* [8, с. 7]; *...З яким був у полоні...* [9, с. 22]; *...За столом сидів директор...* [8, с. 10]. Ця група дієслів разом із залежними прислівниками та прийменниково-відмінковими формами передає власне локацію.

Зазначимо, що власне локативне дієслово *бути* в реченнях часто пропускають, особливо у формах теперішнього часу: *...Їй самій уночі якось боязко на мансарді* [9, с. 143]; *Знав, що вона там не одна...* [9, с. 143]; *Хіба тільки й світу, що тут?* [9, с. 148].

До власне-локативних дієслів зараховуємо також дієслова зі значенням відсутності: *Заходь. Данька, правда, нема. Я один...* [9, с. 148]; – *Нема тут уборної! – вуркотів дід ...* [14, с. 9]; *Котроїсь ночі не стало на озері лебедів* [9, с. 142]; *...Запропастилася кудись остання гармата...* [9, с. 16]; *...У крайньому її кінці, де були двері з великим навісним замком, цоколь пропадав...* [14, с. 8].

2. **Процесно-локативні, або процесуальні, дієслова.** До цієї групи належать дієслова, що одночасно позначають процес і локативний стан (лежати, стояти, сидіти). Не варто зараховувати сюди інші типи процесуальних дієслів, при яких функціонують прислівники чи прийменниково-відмінкові форми з просторовою семантикою: *... [Берег] ясно-зелено тополився під високим небом* [8, с. 121]; *Коло неї ріс великий каштан ...* [14, с. 10]. Такі типи дієслів набувають просторової семантики завдяки лексичним

конкретизаторам, функцію яких виконують відповідні залежні компоненти, і становлять периферію засобів вираження статичності та динаміки у просторі, тому про них поговоримо пізніше. Тобто до цієї групи зараховуємо дієслова, що мають локативну сему.

Процесно-локативні дієслова поділяємо на дві підгрупи:

А) Процесно-локативні дієслова, що виражають статичність: *бовваніти, валятися, вирости, витягуватися, зависнути, завмирати, звисати, лежати, кластися, повісити, примикати, сидіти, стовбичити, стояти, розвертатися* та ін.: *Та ми вже **сиділи** в широкому пласкому човні* [8, с. 122]; *...Панчохи **звисали** зі сволака ...* [8, с. 125]; *... Який [місяць] цойно **завис** над вітряками* [9, с. 25]; *Трохи далі **витяглась** [...] школа...* [14, с. 10]; *Там [...] **стовбичило**, як завше, кілька парочок* [14, с. 10]; *Кум Цекало [...] **стояв** збоку* [8, с. 126]; *На столі між класних журналів **бовваніла** синьо-фіолетова школярська чорнильниця* [8, с. 10]; *... Дядько з тіткою [...] **стояли** попідручки біля «опеля»* [8, с. 125]; *Сімдесят один день **пролежали** червоні головки на полицях* [9, с. 143]; *... На кількох горбах [...] **завис** Вавилон* [9, с. 15].

Б) Процесно-локативні дієслова, що виражають динаміку: *вибиратися, видряпуватися, вистрибнути, впадати, загувати* (у значенні *падати*), *зірватися, здійматися, опадати, опускатися, падати, перевалюватися, підводитися, підстрибувати, плюхатися, скидатися, скрапувати, стрибати, стікати, ступати, текти* та ін.: *Я **стрибнув** з печі...* [8, с. 125]; *Середульша [...] потім **зірвалася** з гойдалки разом із землеміром...* [9, с. 20]; *...Коли **оберталася** до старої, світила усмішкою...* [14, с. 10]; *...[Горіхи] **падали** й вишувались самі...* [9, с. 21]; *Наступної миті з сірого оболка молодого **вистрибнув** дядько Денис* [8, с. 9]; *...З зими, мохом, **стікає** червоними ручаями день...* [8, с. 122]; *...[Чебрець] вільно **тече** собі у не такі вже й незнані краї – до Журбова...* [9, с. 15]; *Нарешті дядько Денис [...] поважно **спустився** на сидіння* [8, с. 126]; *...На стежку, в картоплю, [...] важко, смачно **загунало*** [8, с. 9].

До цієї групи зараховуємо також дієслова, які вказують на динамічні зміни, на нестатичне положення тіла: *басувати, вихляти, витинатися, звиватися, крутитися, підводитися, розливатися, розпрямитися, розтікатися* та ін.: *Кривава барва **розтеклася** по річці...* [14, с. 13]; *...Над парканом **вихляли** взуті в парусинові черевики на гумовій підосвів ноги солом'янського фотографа...* [8, с. 125]; *...Під дядьком **басував** норувистий кінь* [8, с. 9]; *...Володимир аж **розвернувся**, роздивляючись усе те* [14, с. 7]; *Галя **розпрямилася** біля балії...* [14, с. 10]. Це так званий нецілеспрямований рух, що виражає певні зміни положення тіла. При дієсловах такого типу функціонують як статичні локативні синтаксеми: *... Інколи **розливалася на дорозі** брунатна калюжа...* [14, с. 7]; *...**З правої руки, трохи поодаль, витиналася** важка, потріскана скеля* [14, с. 7]; ***Там стелився** засипаний рідкими деревами узвіз...* [14, с. 10], так і динамічні: *Ліниво **звивався з димарів** літніх печей струмчастий дим...* [14, с. 7]; *Школа **тяглася до косягору**...* [14, с. 8]. Ці дієслова становлять перехідний тип між процесно-локативними дієсловами, що виражають статичні відношення та процесно-локативними дієсловами, що виражають динамічність. Тому їх зараховуємо до однієї чи другої групи залежно від контексту.

На значення статичності / динамічності впливає також вид дієслова (доконаний чи недоконаний). Наприклад, дієслово *сидіти* належить до групи процесно-локативних предикатів, що виражають статичність. Проте його відповідник доконаного виду – *сісти* – зараховуємо до процесно-локативних предикатів, що виражають динаміку, адже таке дієслово передає зміну положення тіла у просторі (те саме, що *розпрямитися, розвертатися*): ***Сісти** в поїзд — і ту-ту* [8, с. 121]; *...[Кум Цекало] **всівся там**...* [8, с. 126].

При групі процесно-локативних предикатів (як статичних, так і динамічних)

часто функціонують залежні синтаксеми з синкретичним об'єктно-просторовим значенням: ...*Твоє коріння, що глибоко **вросло в пакульський чорнозем***... [8, с. 8]; *Нарешті дядько Денис [...] поважно **спустився на сидіння*** [8, с. 126]; *З піднятих **весел золотисте скрапувала вода***... [8, с. 122]; ...*Піщана полівка **впадала в чорне річище асфальтів*** [8, с. 7]; ...*Щойно **ступив** із сінешних сутінків на залитий окропом ранкового сонця рундук*... [8, с. 5].

3. **Акціонально-локативні дієслова** (зі значенням дії і локативності): *везти, вести, вивести, вивезти, відняти, возити, вносити, зносити, одводити, нести, переносити, переступити, підіймати, піднести, повертатися, покотити, понести, потарганити, пошпурити, пронести, привезти, приносити* та ін.: ...***Привезти** ломаччя з лісу*... [8, с. 6]; ...*Явтух **повіз** їх [дітей] на ярмарок*... [9, с. 144]; ...*Стрічний вітер зірвав з «опеля» [...] кузов та **покотив** назад*... [8, с. 127]; *Лук'ян побіг у комору, **вніс** первачку*... [9, с. 148]; ...*Прискіпливо перераховувала, що **відвезла** сестрі в гостинець*... [8, с. 6]; ...*[В кошиках] **взять** сир* [9, с. 144]; *Я [...] несміливо **переступив** поріг* [8, с. 10]; ... *[Кум Цекало] **підіймав** шлюзи загати*... [8, с. 126]; ... *[На ярмарок] комуна **вивезла** партію сиру*... [9, с. 144]; *Гостя тим часом [...] підійшла до діжі, взяла обіруч і **перенесла** з лави на припік*... [9, с. 148].

Основними для цієї групи дієслів є прийменниково-відмінкові форми зі значенням напрямку: *Я спіймав його [кузов] під самісіньким лісом і **потарганив до дядька з тіткою***... [8, с. 127]; ...*[Дядько Денис] урочисто **одвів убік** правцю з капелюхом* [8, с. 9]; ...*Тут вода вперто **зносила** баркас **під оболочки** паровозного диму*... [8, с. 123]; ...*Його [кума Цекала] **пошпурило в небо***... [8, с. 126]; та шляху руху: ... ***Пронести крізь них** [ворота] усе краще*... [9, с. 17]; ... *Я беру його під руку і **веду крізь натопи***... [8, с. 11]; ...*Тітка **несла** діїницю, повну грошей, **через вулицю**, в двір кума Цекала* [8, с. 125].

Функціонують також прийменниково-відмінкові форми з синкретичним об'єктно-просторовим значенням: *Вона **відняла** фартух **од очей***... [8, с. 10]; ... ***Вивів од неї** [печі] свого лежачака*... [9, с. 21]; *Дядько Денис [...] узяв грушу за хвостик і повільно **поніс до рота***... [8, с. 9]; *Мати **піднесла до очей** [...] край фартуха* [8, с. 10]. Іноді спостерігаємо також синкретичне значення напрямку руху та способу дії: *Стрижень узяв нашу посудину [...] і [...] **поніс за течією***... [8, с. 122]; ...*Дружно **впряглися в баркаса та потарганили супроти течії***... [8, с. 123].

4. **Дієслова руху**. Дієслова цієї групи виражають абсолютну динамічну локацію: *бігти, зайти, діставатися, йти (йти), їхати, котити, летіти, кочувати, наздоганяти, пливати, повіятися, поминути, помчати, поспішити, проходити, прямувати, пурхнути, розбрестися, тягтися, иугонутити* та ін.: *Кози **йшли та йшли** і чим ближче **підходили до** свого дому, тим м'якше й важче ставало їм нести розбухлі вим'я*... [14, с. 14]; *Іноді **приїздили** по нього із далеких степових сіл, із найлютішого безводдя*... [9, с. 22]; *Ми **прямували до** Стрижня*... [8, с. 122]; ...*Місто **наздоганяло нас***... [8, с. 122]; ... ***Тягтися** під гору в неволю*... [9, с. 142]; *На цілину б **повіятися***... [8, с. 121]; ...*З корзини **иугонули** [...] усі до одної груші і табунцем **поминули** низько над городом* [8, с. 9]; *Пройшла повз них [...] і **зайшла до** директорського приміщення* [14, с. 13].

Це найчисленніша група дієслів із просторовою семантикою, тому постає потреба поділити їх на менші лексико-семантичні групи за певними параметрами:

А) За сферою руху:

- дієслова з загальною семантикою руху: *близитися, віддалятися, мандрувати, мчати, наближатися, наздоганяти*: ...*Який [Ірій] не **близився**, а, навпаки, **віддалявся***... [8, с. 123]; ... ***Мчали** ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії до рідного*

Пакуля [8, с. 128]; *Кум Цекало спроквола **наблизився** до передка машини ...* [8, с. 125].

- рух по землі (твердій поверхні): *бігати, бігти, блукати, вештати, вибігти, вибresti, виїхати, виступити, виходити, ганяти, ганятися, гасати, гуляти, добиратися, носити, обізнати, обходити, обминати, ступати, тягтися, ходити, чимчикувати: ...Притьма **побіг** до хати [8, с. 9]; Данько **іще бігав** по ярмарку та [...] **дістався** до комуністського рундучка вдруге [9, с. 144]; А вулицею **уже котив** дядько Денис... [9, с. 9]; **Ішов** уздовж вулички... [14, с. 7]; *Кози [...] повільно **поволоклися** слідом* [14, с. 174];*

- рух по воді: *випливати, відпливати, пливати, пливати, пропливати: ...Ми безшеселно [...] **пливли** серединою ріки з лабет міста... [8, с. 122]; ...На плеса [...] **випливають** гуси... [8, с. 127]; ...Бідним городянам доводилося кілька днів по тому **плавати** в човнах та ночвах [8, с. 6];*

- рух по повітрю: *вилітати, випурхувати, злітати, долинути, кружляти, летіти, полинути, пролетіти, ширяти, шугонуть: ... **Летить** журавель в ирій... [8, с. 7]; ...**Пролетіла** поміж них зелена іскра... [14, с. 172]; ...**Вся згряя кружляла** над ним... [9, с. 142]; ...**З корзини шугонули** [...] усі до одної груші і табунцем **поминули** низько над городом [8, с. 9];*

Б) За мотивацією руху:

- цілеспрямований: *близитися, вибігти, вибresti, виїхати, віддалятися, відпливати, ганятися, добиратися, долинути, повзти, повіятися, подріботити, поминути, прибитися, приїздити, приходити, пройти: ...Хапко **повз** до води... [8, с. 5]; ...**Вони тікали** світ за очі в поля та ліси... [8, с. 8]; ...**Переходити** з одного місця на інше [9, с. 22]; *Мушка [...] **метнулася** до воріт... [9, с. 147];**

- нецілеспрямований: *блукати, вештати, ганяти, ганятися, гасати, гуляти, метатися, плавати, розбрестися, снувати, ходити: **Марія Яківна снувала** з віхтиком і обтирала з парт куряву... [14, с. 171]; ...**Довкола розбрелися** [...] кози [14, с. 172]; ...**Сконструйована** мною ракета досі **ширяє** в космосі... [8, с. 124]; ...**По піску ганяло** двоє голих [...] дітей [14, с. 9].*

Дієслова руху виражають динамічну локацію разом із прислівниками та прийменниково-відмінковими формами зі значенням напрямку та шляху руху, адже це первинне значення обох елементів: *...Вона **виходила на колодки**... [8, с. 5]; **Старий Іван проходив** у цей час зі своїми козами **берегом**... [14, с. 176]; ...**Я [...] почимчикував у кінець городу** [8, с. 9]; **Лук'ян побіг у комору**... [9, с. 148]; ...**Вона й собі [...] подріботіла по стежці у вишняки**... [8, с. 10].* Лише з дієсловами, що позначають нецілеспрямований рух, функціонують прислівники та прийменниково-відмінкові форми зі значенням місця дії, тобто статичної локації. Вони окреслюють місце, територію, на якій відбувається дія: *Орфей Кожушній [...] **гасав по світу**... [9, с. 19]; ...**Чиясь тінь блукала в** комуністському **саду**, **металася між** білих **богів**... [9, с. 143]; ... **По ньому [танку] [...] лазили діти** [14, с. 10].*

Диференціювати рух можна також за напрямками (горизонтальний (право–ліво, зад–перед) та вертикальний (верх–низ)), за траєкторією (від орієнтира, до орієнтира, попереду орієнтира, позаду орієнтира, уздовж орієнтира, через орієнтир). Ці особливості руху виражають прислівники та прийменниково-відмінкові форми з просторовою семантикою, що функціонують із дієсловами руху. Дослідження відповідних одиниць не є метою цієї статті, хоча й потребує глибшого аналізу.

В аналізованих творах функціонують також дієслова зі значенням «припинення руху»: *...**Сонце спинилося** над найвищою горою... [14, с. 13]; ...**Де його перепиняють***

греблю... [9, с. 15]. Зараховуємо такі дієслова до акціонально-локативних, адже вони передають дію, яка обмежує рух.

Отже, ми проаналізували всі групи локативних дієслів. Проте прислівники та прийменниково-відмінкові форми з просторовим значенням функціонують і з іншими типами дієслів: ...*Дзюрчить коло його литок вода*... [14, с. 172]; *Одного разу таки звелися битись із батьком біля обмерзлої криниці* [9, с. 22]; ...*Рубала тупою сапкою осот на городі*... [8, с. 5]. Проте такі елементи не варто зараховувати до засобів вираження статичності та динаміки у просторі, адже дієслова такого типу не мають просторової семантики. Функціонування при таких дієсловах елементів із просторовим значенням «узгоджується з основним функційним навантаженням локативної синтаксеми – конкретизувати предикативний процес за просторовими параметрами» [10, с. 131]. Прийменниково-відмінкові форми та прислівники з просторовою семантикою в таких реченнях мають детермінантний характер.

Цікаві з цього погляду дієслова сприйняття, а саме бачення, адже вони не виражають просторових відношень, проте в їхню валентну рамку входять локативні синтаксеми зі значенням напрямку руху та місця локації: ...*Зирнув у бік міста*... [8, с. 8]; *Я озирнувся на матір* [8, с. 10]; *І я [...] пильно подивився на мальованого зайчика*... [8, с. 10]; *Аж тоді зирнув на мене*... [8, с. 9]. Вони означають спостереження за тим, що відбувається у просторі. Це дає підстави зараховувати їх до засобів, що виражають статичність і динаміку у просторі. Проте, звичайно, ці елементи становлять периферію засобів вираження просторових відношень.

Так само стосуються просторових характеристик і окремі дієслова волевиявлення: ...*Проганяв її геть*... [9, с. 24]; *Послали мене [до Андріяна]*... [9, с. 24], адже їхня валентна рамка передбачає елемент із семантикою напрямку руху, але самі дієслова просторового значення не мають.

До периферії дієслів із просторовою семантикою зараховуємо також дієслова, що виражають зміну розмірів певного предмета, наповнення, адже розмір – одна з головних просторових характеристик: ...*Розбухли вони раптом у повітрі*... [14, с. 174]; ...*Уже душа твоя повниться передчуттям здійсненого тобою*... [8, с. 8]; *І [...] світ раптом пошириав і спросторів для Володимира*... [14, с. 7]; *Ідкий чорний дим по вінця наповнив річище вулиці*... [8, с. 126]; ...*[Латка неба] щодень меншає над тобою*... [9, с. 23].

Отже, основною просторовою характеристикою дієслів є статичність / динамічність. Дієслова з локативною семантикою поділяють на чотири групи: власне-локативні, процесуально-локативні, акціонально-локативні та дієслова руху. Статичність та динамічність у просторі виражають не лише дієслова, а й залежні прийменниково-відмінкові форми та прислівники з просторовою семантикою, які можуть мати статичне значення місця локації та динамічні значення напрямку та шляху руху. Саме вони часто допомагають розрізнити статичні та динамічні відношення у процесуально-локативних дієсловах. Тому доцільно вважати конструкції «дієслово + іменник (з прийменником чи без)» та «дієслово + прислівник» єдиними комплексними засобами вираження просторових відношень, де основним у вираженні статичності та динаміки є дієслово, а прислівник та прийменниково-відмінкова форма конкретизує місце чи напрямок руху. При дієсловах із просторовою семантикою просторові прийменниково-відмінкові форми та прислівники є валентно передбачуваними. Периферію дієслів із просторовою семантикою становлять окремі лексеми дієслів сприйняття, волевиявлення та дієслів зміни вияву ознаки, які також валентно обумовлюють просторові прийменниково-відмінкові форми та прислівники. Загалом, прийменниково-відмінкові форми та

прислівники з просторовою семантикою можуть функціонувати зі всіма типами дієслів, що пов'язано з потребою окреслити, конкретизувати місце дії. Проте такі дієслова не мають просторової семантики, а залежні елементи функціонують як детермінанти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Арутюнов В.Х.* Філософія : навч. пос. для аспірантів і здобувачів наук. ступеня економ. спеціальностей / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свіщ. – К. : КНЕУ, 2008. – 528 с.
2. *Ачкасов В. А.* От образа языкового к художественному: [опыт учителя. рус. яз.] / А. В. Ачкасов // Русская словесность: Науч.-теорет. и метод. журн. – 2005. – № 4.
3. *Богущий В. М.* Особливості мовного структурування простору [Електронний ресурс] // Наукові конференції, Рубрика: Соціум. Наука. Культура, Філологічні науки. / В. М. Богущий; Національна академія внутрішніх справ – Режим доступу: <http://intkonf.org/bogutskiy-vm-osoblivosti-movnogo-strukturuvannya-prostoru>.
4. *Васильев Л. М.* Семантика русского глагола : учеб. пособие для слушателей фак. повышения квалификации. – М. : Высш. Школа, 1981. – 184 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
6. *Вихованець І. Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К. : Наук. Думка, 1992. – 224 с.
7. *Вихованець І. Р.* Система відмінків української мови. – К. : Наук. Думка, 1987. – 232 с.
8. *Дрозд В.Г.* Ирїй : повісті, оповідання. – Х. : Фоліо, 2008. – 318 с.
9. *Земляк В.С.* Лебедина зграя : роман. – К. : Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
10. *Кутня Г.* Двомісні семантико-синтаксичні структури з предикатами процесу в сучасній українській мові // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філол. – Вип. 34. – Ч. 1 – Л., 2004. – С. 125–133.
11. *Ожоган В.* Локативні й темпоральні синтаксеми займенникового типу в структурі речення // Наук. записки КДПУ ім. В. Винниченка. – Серія: Філологічні науки. – Вип. 80. – Кіровоград, 2008. – С. 84–94.
12. *Причепій Є. М.* Філософія : підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К. : Академвидав, 2007. – 576 с.
13. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений / РАН Ин-т рус. яз. ; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М. : РАН; Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.
14. *Шевчук В. О.* Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання. – К. : Дніпро, 1989. – 526 с.
15. Філософія : підручник / За ред. Г. А. Заїченка та ін. – К. : Вища шк., 1995. – 335 с.
16. Філософський словник / За ред. В. І. Шинкарука. – К. : Ред. УРЕ, 1986. – 600 с.

*Стаття надійшла до редколегії 02. 08. 2015
доопрацьована 30. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015*

THE VERB AS THE EXPONENT OF SPATIAL SEMANTICS

Olha Bachyshyna

*Ivan Franko National University of Lviv
Department of Ukrainian language,
Universytets'ka 1/234, 79001, str., Lviv, Ukraine
tel.: (032) 239 47 71*

The paper analyzes the properties of the verb to express spatial relations. The verb holds central place among means of expression of space, since it accounts for basic locative distinction - static and dynamic.

Four types of verbs possess spatial importance: basically locative, process-locative, accional-locative and verbs of movement. The given classification illustrates the change of verb's semantics from static to dynamic.

There are not only verbs but also prepositional-case forms and adverbs of spatial semantics possessing static value of places ranging, dynamic way and direction of motion that express statics and dynamics of space.

They often help to identify static and dynamic relations in procedural-locative verbs. With verbs of spatial semantics the spatial prepositional-case forms and adverbs are valence predictable.

Prepositional-case-form can have static meaning of the place of location, dynamic directions and ways of traffic. The verb and prepositional-case-form may have the same (static or dynamic) or different space value.

There are verbs of perception, expression and manifestation of symptoms in frames which include dependent syntaxemes of spatial semantics at the periphery of verbs with the spatial semantics

In structures where syntaxema functions as a determinant, the verbs usually do not have spatial significance. The analysis of spatial semantics of verbs is made on material of ukrainian chymeric prose.

Key words: verb, verbal semantics, locative semantics, space, statics, dynamics.